Bírálat Vámos Péter

***Magyar–kínai kapcsolatok 1949–1989* című MTA doktori értekezéséről**

A hidegháborús időszak kelet- és közép-európai országokat érintő nemzetközi kapcsolatainak kutatását a térség rendszerváltásai tették lehetővé, a levéltárak megnyíltak, a még élő szereplők visszaemlékezéseket jelentettek meg, interjúkat adtak. Ennek köszönhetően a kutatók számos részterületen folytattak vizsgálatokat, ugyanakkor sok téma vár még feldolgozásra.

A kelet- és közép-európai szovjet szövetségesek és az egyes nagyhatalmak közötti kapcsolatok különösen érdekes és tanulságos témát jelentenek, hiszen itt jól kitapinthatóak az adott országok mozgásterének korlátai, külpolitikai döntéshozataluk sajátosságai, a szovjet kapcsolataikból eredő meghatározottságok, illetve az egyes vezetők lavírozási képességei. Ezen belül a kínai kapcsolatok külön problémahalmazt jelentenek, mert egyrészt – különösen a szovjet–kínai kapcsolatok megromlása után – Moszkva számára kiemelten fontos lett a csatlós országok Kína-politikájának ellenőrzése és alakítása, másrészt éppen a szintén szocialista Kínával való kapcsolatok biztosíthatták a Moszkvától való függés lazításának lehetőségét, vagy legalábbis annak illúzióját.

A kérdéskör elméleti szempontból is jelentős, a nemzetközi kapcsolatok területén ugyanis régóta vizsgált terület a kis államok viselkedése, a „liliputiak dilemmája", s a kelet- és közép-európai szocialista államok és Peking kapcsolatai jó esettanulmányokat jelenthetnek az ilyen elemzések számára. Ma is aktuális kérdés, hogy egy adott nagyhatalom szövetségi rendszeréhez tartozó kis állam milyen magatartásmódok közül választhat egy szövetségi rendszeren kívüli nagyhatalommal szemben, milyen módon használhatja vagy bővítheti saját mozgásterét. A történészi munka eredménye tehát jelen esetben a jelenkor dilemmáihoz is kapcsolódik.

Külön aktualitást és jelentőséget ad a témának, hogy az említett kapcsolatok egyik szereplője, a Kínai Népköztársaság (KNK) ma is létezik, sőt virágkorát éli, a nemzetközi kapcsolatok főszereplőjévé vált. Természetesen az elmúlt évtizedekben Kína is változott, de éppen a külpolitikai döntéshozatal, diplomáciai gyakorlat és kultúra, külügyi szervezetrendszer területén sok a folyamatosság, így a közelmúlt feltárása a mai Kína működéséről is sokat elárul. Ez azért is fontos, mert a KNK a külügyeket tekintve (is) hajlamos a titkolózásra, az átlagosnál is kevesebbet árul el diplomáciai aktivitásairól, apparátusa működéséről, döntéshozatali

mechanizmusairól, s ezek megértéséhez közelebb vihet a kétoldalú kapcsolattörténetek feltárása.

***

A magyar–kínai kapcsolatok múltjával – néhány részkérdésen kívül – Vámos Péter előtt nem foglalkoztak kutatók. Az 1949 előtti időszak jórészt máig feldolgozatlan, leszámítva a Kínában tevékenykedett magyar jezsuita hittérítők történetét, amelyet szintén Vámos Péter vizsgált. A Magyar Népköztársaság (MNK) és a Kínai Népköztársaság kapcsolatairól Vámos Péter munkáin kívül egyetlen jelentősebb kiadvány jelent meg, a Szobolevszki Sándor által összeállított, Vida István által szerkesztett *Magyar–kínai kapcsolatok, 1956–1959. Dokumentumok* című munka (Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 2001), amely három év levéltári irataiból ad válogatást, de azokat nem dolgozza fel. Vámos Péter kapcsolattörténeti munkássága tehát úttörő jellegű.

A doktori értekezésként beadott könyv részben Vámos Péter több évtizedes kutatómunkájának összefoglalását adja, részben számos új kutatási eredményt tesz elérhetővé, s a szerző ebben közölt (vagy egyes részterületek esetén újraközölt) eredményei a tudomány számára teljes újdonságot jelentenek.

A munka, bár a konkrét tárgyát tekintve egyedülálló mű, része több nemzetközi kutatássorozatnak, amely Kína, illetve a kelet- és közép-európai egykori szocialista országok kapcsolatának történetét dolgozza fel. A szerző ezekben a nemzetközi kutatásokban nemcsak részt vesz, hanem kezdeményező szerepet is vállal. Ez azért is fontos, mert a magyar–kínai kapcsolatot alapvetően meghatározta a nemzetközi környezet, és annak egyedi vagy tipikus elemei csak a többi ország kínai kapcsolattörténetének feltárásával azonosíthatók. Sajnálatos módon mindezekről a kínai, illetve európai kezdeményezésű kutatási projektekről a szerző csak a tézisfüzetben tesz említést, magában a könyvben nem ír róluk, tehát munkájának tágabb kontextusa nem válik világossá azok számára, akik csak a kötettel találkoznak.

***

A doktori értekezésként beadott kötet két nagy részből áll. A 19–180. oldalon szerepel az értekezés fő anyaga, az az önálló monográfiának is minősíthető értekezés, amely a KNK és az MNK kapcsolatait ismerteti 1949–1989 között. A kötet második, terjedelmesebb részében (181–790. o.) szerepelnek a feldolgozott levéltári források, vagyis külügyminisztériumi iratok, diplomáciai jelentések, egyéb hivatalos dokumentumok. A könyv tehát egyrészt forrásközlés – ez fontos megalapozása nemcsak a szerző kutatásainak, de a téma jövőbeli feldolgozásainak is –, másrészt a közölt és egyéb források feldolgozása, az ebben szereplő adatok összegzése egy terjedelmes értekezés formájában. Új tudományos eredményt közlő munkának ez utóbbi rész számít.

A téma feldolgozásával kapcsolatosan alapvető probléma, hogy a szerző szinte kizárólag magyar levéltári forrásokat használ fel. Ez alól egy rövid eseménysor, az 1956-os magyar forradalom időszaka kivétel, az erre vonatkozó kínai külügyminisztériumi dokumentumoknak egy részét ugyanis a szerzőnek volt módja tanulmányozni abban a nem túl hosszú időszakban, amikor a kínai levéltárak egy része már és még nyitva állt a kutatók előtt. Mindez azt jelenti, hogy a *Magyar–kínai kapcsolatok 1949–1989* cím némileg félrevezető, mert a szerző nem a kapcsolatok teljes körű feldolgozására vállalkozik, hanem a kapcsolattörténet csak a magyar oldal által dokumentált részének bemutatására. Konkrétan a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található iratok – állami vonalon a Külügyminisztérium, pártvonalon pedig az MSZMP Központi Bizottságának Külügyi Osztálya dokumentumai – kerültek feldolgozásra, valamint a szerző felhasználta az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött forrásokat is (emellett a sajtóhíreket és a néhány vonatkozó megjelent forrást is figyelembe vette).

A kínai nézőpont fájóan hiányzik, ez persze nem a szerző felelőssége, hiszen – ahogy a kötetben és a tézisfüzetben is írja – az utóbbi időkben Kínában lehetetlen „érzékeny” témában kutatást folytatni, s a volt szocialista országokkal való kapcsolatok ilyennek számítanak. Fogalmazhatunk tehát úgy, hogy a munkának a fele van elvégezve – reméljük, hogy a szerzőnek lesz még lehetősége pótolni a másik felét. Természetesen az egyik oldal dokumentumainak feldolgozása is hatalmas munka, és sok újdonságot hoz a tudomány számára, a kötet így rendkívüli hozzájárulás közelmúltunk tudományos igényű megismeréséhez.

Mivel az értekezés jórészt – de nem kizárólag – a könyvben is közölt levéltári forrásokra épít, a dokumentumok és az elemzés összevetésével is könnyen megállapítható, hogy a szerző a történettudomány hagyományos eszköztárát felhasználva, tudományos igénnyel és

alapossággal, forrásait megfelelő kritikával kezelve és megjelölve dolgozta fel a témát, a műben szereplő adatok hitelesek, a kutatási eredmények megalapozottsága megkérdőjelezhetetlen.

***

A könyv részét képező értekezés elsősorban a magyar–kínai diplomáciai kapcsolatok történetére koncentrál, de kitér a gazdasági és a kulturális kapcsolatokra is. A munka kiindulási pontja – amelyet az egyéb európai szocialista országok vonatkozásában elvégzett kutatások is megerősítenek – az, hogy a magyar–kínai kapcsolat minősége, mélysége, dinamikája alapvetően a szovjet–kínai kapcsolat függvényében alakult, azt követte, s a magyar döntéshozók a szovjetek által meghagyott mozgásteret igyekeztek kihasználni az érdekérvényesítésre.

Magában a kötetben a szerző a történeti kontextussal, a hidegháború fejleményeivel, a szovjet–kínai kapcsolatok alakulásával keveset foglalkozik, a másfél oldalas előszó után rögtön rátér a kapcsolatfelvétel eseményeire, s végig rendkívül lényegre törő marad. Ez nem föltétlenül probléma, az események háttere máshonnan is megismerhető. A könyv, mint említettük, a kutatási előzményeket sem tartalmazza, a munkának és szerzőjének a nemzetközi tudományosságban betöltött helye csak a tézisfüzetből derül ki – feltételezhetően, ha nem egy már megjelent könyv, hanem egy kéziratos értekezés került volna beadásra, ez másképpen lenne.

A szerző a vizsgált negyvenéves korszakot hat fejezetben tárgyalja, ezek kronologikus rendben követik egymást. A tagolás nagyjából megfelel a szovjet–kínai reláció alakulásának, amely a magyar–kínai viszonyt is meghatározta. A hat korszakkal kapcsolatban tett fő megállapítások a munka fő téziseiként azonosíthatók, s e téziseket a szerző megfelelően alátámasztja, azok megalapozottságát a kötetben szereplő elsődleges források is igazolják.

Az első korszakot (1949–1956) a viszonyrendszer intézményes kereteinek kiépítése, a szerződések, egyezmények létrejötte és a meglehetősen óvatos kapcsolatépítés jellemezték. Ekkor került sor a kínaiul tudó magyar és magyarul tudó kínai szakemberek kiképzésére, akik a későbbiekben a fő közvetítőkké váltak. A második időszak (1956–1959) tekinthető a két népköztársaság közötti kapcsolatok aranykorának. A magyar forradalom leverését követően Peking fontos szerepet játszott a Kádár-kormány konszolidációjában, továbbá nem elhanyagolható a magyarországi események kínai hatása sem. Ezzel a fontos időszakkal a kötet

viszonylag keveset foglalkozik, mert a szerző külön könyvet szentelt neki, amelyhez kínai levéltári forrásokat is volt lehetősége felhasználni (*Kína mellettünk? Kínai külügyi iratok Magyarországról, 1956.* Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2008). A korszak fontos tudományos eredménye a taqingi olajmező felfedezése, amelyben kulcsszerepe volt a magyar geofizikus expedíciónak. A szerző érdeme, hogy ezt a rendkívül fontos – de politikai és egyéb okokból feledésre ítélt – fejleményt részletesen feltárta, s kutatásainak köszönhetően (melyeket egy korábbi tanulmányában is ismertetett) ismerhettük meg a magyar szakembereknek a legnagyobb kínai olajmező feltárásában játszott szerepét.

A harmadik fejezet (1960–1969) a kapcsolatok megromlásával foglalkozik, amely egyenes következménye volt a szovjet–kínai elhidegülésnek. Itt felvethető, hogy indokolt lett volna a fokozatos eltávolodást (1960–1966) és az abszolút mélypontot jelentő kulturális forradalmat külön fejezetben tárgyalni, de persze az egy fejezetbe sűrítés mellett is felhozhatók érvek. A fejezet érdeme, hogy Kínában ma is lényegében tabutémának számító, s a kapcsolatfelvétel kerek évfordulóihoz kötődő konferenciákon és kötetekben sosem tárgyalt eseményeket dolgoz fel, például a KNK történetének egyetlen magyarellenes kampányát. Különösen érdekes az a kép, amely az alapvetően a szovjet álláspontot követő, de a kapcsolatok teljes megszakítását nem óhajtó magyar politika lavírozásáról rajzolódik ki.

A negyedik fejezet az 1969–1982 közötti hosszú időszakot elemzi, amelyet a kapcsolatok lassú normalizálása jellemzett a szovjet ellenőrzés fokozódása mellett. Ez a fejezet is tagolható lett volna több részre, hiszen az 1970-es évek elejét, a még tartó kulturális forradalom időszakát, illetve a „reform és nyitás” 1978-as meghirdetése utáni éveket, amelyek a kínai közgazdászok és gazdaságpolitikusok körében egyfajta rövid életű „Magyarország-lázat” hoztak, alapvetően más karakterű kapcsolatok jellemezték. A magyar új gazdasági mechanizmus iránti kínai érdeklődés gyakorlatilag az egyetlen olyan téma a kapcsolattörténetből, amelyről már Vámos Péter előtt is jelentek meg tudományos tanulmányok, itt a szerző a külügyi dokumentumok feldolgozásával egészíti ki a már eddig tudottakat.

A kapcsolatok rendezése, az intézményes keretek kulturális forradalom utáni újjáépítése 1983–1988 között zajlott, ekkor a magyar–kínai kapcsolatok egyfajta másodvirágzásukat élték. A szerző az ezt tárgyaló fejezetben megállapítja, hogy a javulás jórészt a szovjet kontroll lazulásának köszönhető, ugyanakkor mind a kínai, mind a magyar fél számára – különböző okokból – fontos volt a kapcsolatépítés. Az utolsó fejezetben a szerző az 1989-es év fejleményeit tárgyalja, amikor is a két szocialista ország eltérő irányt vett: a KNK-ban a

Tienanmen téri események után visszarendeződés következett be, míg Magyaroroszágon már javában zajlott a rendszerváltás, az első szabad választások előkészítése.

Az értekezés végén az olvasó azt várná, hogy a szerző valamiféle összefoglalást ad kutatásairól, s egy záró fejezetben ismerteti fő tételeit és a munka tanulságait, a lehetséges jövőbeli kutatásiok irányait, ez azonban elmarad: ahogy a kötetben bevezető fejezet sincs, amely a kutatási előzményeket, történeti kontextust, elméleti keretet stb. vázolná, úgy az összefoglaló fejezet is hiányzik a munka végéről. Ez összességében a munka értékét nem csökkenti, de hagy némi hiányérzetet.

***

Mivel egy komoly kiadónál megjelent, gondos szerkesztési folyamaton átment kötetről van szó, formai szempontból az értekezést nincs értelme értékelni, az természetesen jól szerkesztett, áttekinthető, olvasmányos munka. Nem hiányoznak az elengedhetetlen mellékletek: az olvasó dolgát megkönnyítő kronológia, a kapcsolattörténet főbb szereplőinek rövid életrajzai, a rövidítésjegyzék, illetve a névmutató. Egy komoly probléma vethető fel: a kínai szavak visszaadására az 1990-es évek óta a magyar sinológia is rendszerint a *pinyin* átírást használja, hiszen az úgynevezett magyar népszerű átírás alapján gyakorlatilag azonosíthatatlanok a kínai kifejezések és személyek. Ennek ellenére a kötet a magyar népszerű átírást alkalmazza, amely a laikus olvasók számára könnyebbséget jelent, de a nemzetközi kontextusba helyezést megnehezíti (a problémát enyhíti a névmutató, ahol a nevek *pinyin*ben és írásjegyekkel is meg vannak adva).

***

Összességében Vámos Péter *Magyar–kínai kapcsolatok 1949–1989* című kötete, illetve azon belül elsősorban a több mint százhatvan oldalas bevezető értekezés egy mindezidáig jórészt feltáratlan történeti téma megfelelő módszertant alkalmazó, magas tudományos színvonalú, komoly kutatómunkán alapuló feldolgozása, amely állításait megfelelően alátámasztja. Valamennyi tézise elfogadható új tudományos eredményként, és a kötet további kutatások

kiindulópontja lehet. A munka megfelel az MTA doktori értekezésekkel kapcsolatos követelményeknek, a munkát nyilvános vitára alkalmasnak tartom.

Budapest, 2022. augusztus 24.

…….

Dr. habil. Salát Gergely

tanszékvezető egyetemi docens

PPKE BTK Kínai Tanszék